

نظام معنایی زبان

در سال‌های گذشته خواندیم که معناشناسی یکی از سطوح مطالعهٔ زبان است؛ یعنی، کوششی است برای پی‌بردن به اینکه اهل زبان چگونه منظور یکدیگر را درک می‌کنند، چرا برخی از واژه‌ها و جمله‌ها را با معنای داند و می‌پذیرند و بعضی دیگر را بی‌معنا می‌پندارند؛ در صورتی که ممکن است تعدادی از جمله‌ها را هرگز نشنیده باشند.

دریافت معنا چگونه انجام می‌شود؟

این دو جمله را در نظر می‌گیریم :

— حسن، نشسته است.

— این واژه، نشسته است.

اکنون به جملهٔ زیر، توجه کنید :

— این واژه، در این جمله خوش نشسته است.

این جمله، جملهٔ معناداری است و معنای آن به رابطهٔ هم‌نشینی فعل با متمم و قید، یعنی این جمله و خوش مربوط می‌شود؛ به عبارت دیگر، چون زبان یک دستگاه است، تعیین ارزش دقیق معنایی عناصر آن، در ارتباط آنها با سایر عناصر میسر است. همچنان که ارزش واقعی هر جزء یک دستگاه، در کنار دیگر اجزای آن شناخته می‌شود؛ پس نتیجه می‌گیریم که هر واحد زبانی دارای دو معنای مستقیم و غیرمستقیم است؛ معنای مستقیم یعنی معنای روشن و مشخص آن واحد و معنای غیرمستقیم یعنی معنای حاصل از هم‌نشینی هر واحد زبانی با واحد زبانی دیگر. به این دو جمله نیز توجه کنید.

چه ماه روشنی!

چه ماه دور و درازی!

می‌بینیم که واژه‌های «روشن و دور و دراز» علاوه بر معانی مشخص خود، از طریق رابطه هم‌نشینی، در تشخیص معنای «ماه» نیز کمک می‌کنند و در حقیقت، به کمک آن‌دو می‌فهمیم که منظور از ماه نخست، ماه آسمانی و منظور از ماه دوم، یکی از دوازده ماه سال است.

فعّالیت

در جاهای خالی، واژه‌های مناسبی بنویسید که معنای فعل‌ها را تغییر دهند. سپس درباره تغییر معنای فعل‌ها گفت‌وگو کنید.

... به هوا پرید.

... از صورت ... پرید.

... از ... پرید.

ناگهان از ... پرید.

... استکان پرید.

آیا می‌توانید نمونه‌های دیگری با تغییر معنا ذکر کنید؟

پس می‌بینیم که معمولاً کلمات، به تنهایی حامل معنا یا پیامی کاملاً روشن نیستند و باید در جمله بیایند تا معنا را به‌طور کامل برسانند. بعضی از کلمات نیز به تنهایی اصلاً نمی‌توانند خود را بشناسانند و لازم است در زنجیره سخن قرار گیرند؛ مثلاً واژه «تند» را هرگز نمی‌توان معنا کرد، مگر با استفاده از شیوه‌های زیر:

الف) توجه به رابطه‌های معنایی مترادف، تضاد، تضمّن و تناسب یعنی ارتباط دادن واژه تند با واژه‌های تیز، ملایم، آرام، کند، کم‌رنگ و ... .

ب) قراردادن واژه در جمله:

چه باد تندی می‌وزد!

بسیار تند می‌دویدند.

در نقاشی هایش از رنگ‌های سبز تند خیلی استفاده کرده بود.

بالا رفتن از شیب تند کوه، مهارت فوق‌العاده‌ای می‌خواهد.

مژه تند غذا، بعضی از مهمان‌ها را ناراحت کرد.

زاویه تند همیشه کمتر از ۹۰ درجه است.

اما یافتن معنا در پاره‌ای موارد آسان نیست؛ مثلاً همه ما معنای واژه‌های زیر را

به سادگی می‌فهمیم: موش، عنکبوت، دیوار، گوش، تار، جیب.

اما وقتی با این واژه‌ها، جمله‌های زیر را می‌سازیم:

دیوار موش دارد، موش هم گوش دارد.

جیبش تار عنکبوت گرفته.

به هیچ وجه از سر جمع معنای آنها، نمی‌توانیم معنای کل جمله‌ها را درک کنیم. پس اگر

کسی این جمله‌ها را پیش‌تر نشنیده باشد یا معنای آنها را به او نگفته باشند، قادر به دریافت

مفهوم این جمله‌ها نیست. حتماً شنیده‌اید که گاهی این مشکل در ترجمه موضوعی از زبانی

به زبان دیگر پیش می‌آید؛ زیرا در هر زبانی ممکن است چنین جمله‌هایی وجود داشته باشد.

آیا معنا امری ثابت و همیشگی است؟

برای پی بردن به این موضوع، جمله‌های زیر را با هم می‌خوانیم:

زندگانی خداوند دراز باد! مهمات را نباید گذاشت که انبار شود.

(تاریخ بیهقی ۳۸۹^۱)

دیگر روز امیر برنشست و براند... خصمان پیدا آمدند، سخت انبوه و جنگ پیوستند

و کار سخت شد. که چون ایشان شوخی کردند از هر جانبی، از این جانب دفعی همی بود

از تاب باز شده و جنگی می‌رفت ناچار.

(تاریخ بیهقی ۵۲۷^۲)

با مراجعه به تاریخ بیهقی، تفاوت معنایی واژه‌های مشخص شده را در گذشته و امروز

۱- تاریخ بیهقی، ویرایش متن، جعفر مدرّس صادقی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۶.

۲- تاریخ بیهقی، ویرایش متن، جعفر مدرّس صادقی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۶.

در خواهید یافت؛ بنابراین، نه معنای واژه‌ها ابدی است، نه خود آنها. پس نتیجه می‌گیریم که در گذر زمان ممکن است برای هر واژه، یکی از چهار وضعیت زیر پیش آید :

(الف) پس از انتقال به دوره‌ای دیگر، به علل سیاسی، فرهنگی، مذهبی یا اجتماعی، کاملاً متروک و از فهرست واژگان دوره بعد حذف شود. برای نمونه، واژه‌های زیر را مثال می‌زنیم که به کلی از زبان امروز حذف شده‌اند : آزن‌داک، چهارآینه، ملطفه و ... این واژه‌ها را فقط در شعر و نثر گذشتگان می‌توان یافت.

(ب) با از دست دادن معنای پیشین و پذیرفتن معنایی جدید، به دوران بعد منتقل شود؛ مثلاً، در گذشته زبان فارسی، واژه‌های پیکان و پَرّه^۱ وجود داشته‌اند. این واژه‌ها امروز هم وجود دارند اما تحوّل معنایی یافته‌اند.

(پ) با همان معنای قدیم به حیات خود ادامه دهد؛ مانند : گریه، شادی، امید، چشم، سر، گوسفند.

(ت) برخی از واژه‌ها، هم معنای قدیم را حفظ کرده‌اند و هم معنای جدید گرفته‌اند؛ مانند سپر و یخچال.

فَعَالِیَّت

هر یک از واژه‌های زیر، مشمول کدام یک از وضعیت‌های چهارگانه هستند؟
دستور، زین، زین و برگ، برگ، پاره، پارچه، مزخرف، برگستوان، آچار، تیم.

برای بیان معانی، مفاهیم یا پدیده‌های جدید نیز واژه‌های جدیدی به وجود می‌آیند که در

دوران‌های گذشته وجود نداشته‌اند. این دگرگونی‌های معنایی با ساخت فرهنگی و سیاسی جدید منطبق می‌شوند. واژه‌های جدید به چند شیوه زیر، ساخته می‌شوند :

(۱) ترکیب : مانند : خرمن کوب.

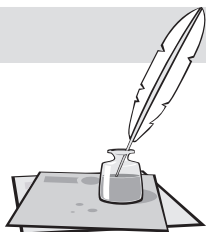
(۲) اشتقاق : مانند : یارانه.

(۳) سرواژه‌سازی (علائم اختصاری) : نخستین واج‌های چند کلمه با هم می‌آمیزند و کلمه جدیدی را می‌سازند؛ مثلاً :

اتکا : متشکل از سرواژه‌های اداره تدارکات کارکنان ارتش است.

نزا جا : متشکل از سرواژه‌های نیروی زمینی ارتش جمهوری اسلامی ایران است.

هما : متشکل از سرواژه‌های هواپیمایی ملی ایران است.

تلفظ کدام دسته از کلمات زیر درست تر است؟

الف) عَوْض، عَطَر، عَدالت، جُنوب، ثَمال، علاوه

ب) عَوْض، عَطَر، عَدالت، جُنوب، ثَمال، علاوه

در زبان فارسی امروز، هر دو شکل تلفظ کلمات بالا درست است اگرچه دسته «الف» در تلفظ طبقه تحصیل کرده و اغلب فارسی زبانان کاربرد بیشتری دارد و به همین جهت، تلفظ «معیار» محبوب می شود. گروه «ب» شکل تلفظ این کلمات در زبان عربی است و رعایت آن در فارسی توصیه نمی شود.

در جدول صفحه بعد، بخشی از این کلمات دو تلفظی (اعم از عربی و فارسی) آمده است. با این توضیح که تلفظ (۱) بر تلفظ (۲) ترجیح دارد.

تلفظ (۱)	تلفظ (۲)	تلفظ (۱)	تلفظ (۲)
اِصَالَت	اَصَالَت	ثُمَال	ثُمَال
بِقَاع	بُقَاع	شِبَاهَت	شِبَاهَت
تِلَاوَت	تَلَاوَت	شِرَافَت	شِرَافَت
ثَبَات	ثَبَات	عُمرَان	عُمرَان
حَمَاسَه	حَمَاسَه	کِشْتِی	کِشْتِی
جَرُکَه	جَرُکَه	مُحَبَّت	مُحَبَّت
چِشْم	چِشْم	نِشَاط	نِشَاط
پُخَان	پُخَان	وِجْدَان	وِجْدَان
کُمان	کُمان	حَدِیَه	حَدِیَه
دِلَالَت	دِلَالَت	نِقَاط	نِقَاط
زَمِین	زَمِین	گُواهِ	گُواهِ
شُجَاعَت	شُجَاعَت	کِرَامَت	کِرَامَت
کِتْدَار	کِتْدَار	نَمُونَه	نَمُونَه
بِینِ اَللّٰہِی	بِینِ اَللّٰہِی	نَمُودَار	نَمُودَار
نُخَسْت	نُخَسْت		

خودآزمایی

- ۱) چهار واژه مثال بنویسید که در زبان امروز کاربرد ندارند اما در گذشته به کار می‌رفته‌اند.
۲) چهار کلمه مثال بنویسید که در گذشته وجود داشته‌اند و امروز نیز با تغییر در حوزه معنایی به کار

می‌روند.

- ۳) واژه‌های زیر چه معنایی دارند و چگونه ساخته شده‌اند؟ در این باره تحقیق کنید :

ساف، سمت، ره.

- ۴) چرا فعل‌های زیر ساده‌اند؟

آموختم، آویختم، افزود، آلودند، بخشید، پرداختم، پیوست، چسبید، سپرد، فروخت

- ۵) برای موصوف‌های زیر صفت‌های طنزآمیز و جدی بنویسید؛ مثال :

بلند
قد > کلاس، خیابان، امتحان، پا
دراز

- ۶) با فعل «کشید» سه جمله بسازید و تفاوت معنایی این فعل را، در هر جمله توضیح دهید.

ساختمان واژه (۲)

واژه‌های مشتق

واژه مشتق از یک تکواژ آزاد و یک یا چند تکواژ وابسته تشکیل می‌شود. تکواژ آزاد را «پایه» و تکواژ وابسته را «وند» می‌نامند.

«وند»ها را از نظر جای قرار گرفتن آنها در ساختمان واژه، به سه نوع پیشوند، میانوند و پسوند تقسیم می‌کنند.

* مهم‌ترین پیشوندها عبارت‌اند از :

(۱) با

با + اسم ← صفت : بادب، با استعداد، باایمان، باهنر، باسواد،
بانشاط

(۲) بی

بی + اسم ← صفت : بی‌سواد، بی‌درد، بی‌علاقه، بی‌استعداد

(۳) نا

الف) نا + صفت ← صفت : نامعلوم، نادرست، نامناسب، نامنظم
ب) نا + اسم ← صفت : ناباب، ناکام، ناشکر، ناسپاس، ناامید، نافرمان
پ) نا + بن فعل ← صفت : ناشناس، نادار، نارس، نایاب، ناگوار، ناتوان

(۴) هم

هم + اسم ← صفت : هم‌درس، هم‌وطن، هم‌خانه، هم‌خانواده، هم‌عقیده

* مهم ترین پسوندها نیز از این قرارند :

(۱) ی

الف) اسم + ی ← صفت : تهرانی، زمینی، کتابی، ماندنی، رفتنی، خوردنی،

علمی، صنعتی، فنی

– «گی» گونه ای از «ی» است در واژه هایی که به «ه / ه» ختم می شوند :

خانگی، هفتگی، همیشگی، خانوادگی

ب) صفت + ی ← اسم : زیبایی، سفیدی، درستی، خوبی، درستی

– گی در این موارد نیز گونه ای از «ی» است :

آلودگی، مردانگی، پیوستگی

پ) اسم + ی ← اسم : بقالی، نجاری، خیاطی، قصابی (این واژه ها هم

بر نام عمل و حرفه و شغل دلالت دارند و هم به

مکان همان عمل حرفه و شغل اطلاق می شوند.)

(۲) گر

اسم + گر ← اسم (صفت شغلی) :

آهنگر، مسگر، زرگر، کوزه گر، آرایشگر، کارگر

(۳) – گری

صفت + گری ← اسم :

وحشی گری، مودی گری، یاغی گری، لالابالی گری،

(تفاوت این نوع واژه ها با واژه ای مثل کوزه گری

این است که کوزه گر به تنهایی کاربرد دارد.

اما یاغی گر و مودی گر به کار نمی روند. به همین

دلیل در کوزه گری تنهای پسوند مورد نظر است

و در یاغی گری، گری)

(۴) یت

اسم / صفت + یت ← اسم :

وضعیت، شخصیت، جمعیت، کمیت، موقعیت،

مالکیت، انسانیت، مسئولیت، مأموریت،

مرغویّت (تکواژ پایه این واژه‌ها، عربی است.)

(۵) ار

بن ماضی + ار ← اسم : کردار، رفتار، کشتار، گفتار، نوشتار، دیدار، ساختار، شنیدار
استثنائاً این واژه‌ها صفت‌اند: خریدار، گرفتار، برخوردار، خواستار، مردار

(۶) ه/ه

الف) بن ماضی + ه/ه ← صفت مفعولی :

افسرده، دیده، گرفته، نشانده
ب) بن مضارع + ه/ه ← اسم : خنده، ناله، گریه، لرزه، اندیشه، ستیزه، پوشه، ماله، گیره، پیرایه، آویزه
پ) اسم + ه/ه ← اسم : زبانه، دهانه، گردنه، چشمه، لبه، دندان، پایه، دسته، تیغه
ت) صفت + ه/ه ← اسم : سفیده، شور، سبزه، سپیده، سیاه، دهه، پنجه، هفته، هزاره، سده

(۷) ـش

بن مضارع + ـش ← اسم : روش، گویش، بینش، نگرش، آسایش، کنش، خورش، پوشش

(۸) ان

بن مضارع + ان ← صفت : گریان، دوان، خندان، روان

(۹) انه

الف) اسم + انه ← اسم : صبحانه، شاگردانه، بیعانه، شکرانه
ب) اسم + انه ← صفت/قید : مردانه، زنانه، سالانه، کودکانه، روزانه، شبانه
پ) صفت + انه ← صفت/قید : عاقلانه، محرمانه، متأسفانه، مخفیانه

(۱۰) گانه

صفت شمارشی + گانه ← صفت : دو گانه، پنج گانه، هفده گانه

(۱۱) َ نده

بن مضارع + َ نده ← صفت : رونده، خورنده، گوینده، چرنده، خزنده

(۱۲) ا

بن مضارع + ا ← صفت : جویا، روا، کوشا، بینا، پذیرا، دانا

(۱۳) گار

بن فعل + گار ← صفت : ماندگار، آفریدگار، سازگار، آموزگار، رستگار

(۱۴) چی

اسم + چی ← اسم : قهوه چی، گاری چی، درشکه چی، معدن چی،

پستیچی، تلفنچی

(۱۵) بان

اسم + بان ← اسم : باغبان، دربان، پاسبان، آسیابان، کشتی بان

(۱۶) دان

اسم + دان ← اسم : نمکدان، گلدان، قلمدان، شمعدان، چینه دان

(۱۷) ِ ستان

اسم + ِ ستان ← اسم : سروستان، قلمستان، گلستان، هنرستان،

(۱۸) گاه

اسم + گاه ← اسم : خوابگاه، شامگاه، سحرگاه، دانشگاه، پالایشگاه

(۱۹) زار

اسم + زار ← اسم : لاله زار، چمنزار، گندم زار، ریگزار، بنفشه زار،

گلزار، نمکزار

(۲۰) یّه

اسم + یّه ← اسم/صفت : مجیدیه، جوادیه، مدحیه، نقلیه، خیریه

(۲۱) کـ

الف) اسم + کـ ← اسم :

طفلك، اتاقك، شهرک، مردک، عروسک،
پشمک

ب) صفت + کـ ← اسم :

زردک، سفیدک، سرخک، سیاهک

(۲۲) چـ

اسم + چـ ← اسم :

قالیچه، صندوقچه، کتابچه، دریاچه، بازارچه

(۲۳) مند / اومند

اسم + مند ← صفت :

ثروتمند، بهره‌مند، هنرمند، ارجمند/برومند، تنومند

(۲۴) وـر

اسم + وـر ← صفت :

هنرور، پهناور، بارور، سخنور، نامور

(۲۵) ناک

اسم + ناک ← صفت :

نمناک، غمناک، سوزناک، طربناک

(۲۶) وار/واره

اسم+وار/واره←صفت/قید/اسم : امیدوار، سوگوار، رودکی‌وار، علی‌وار، گوشواره

(گوشوار)، جشنواره، ماهواره، غزلواره، نامواره

(۲۷) گین

اسم + گین ← صفت :

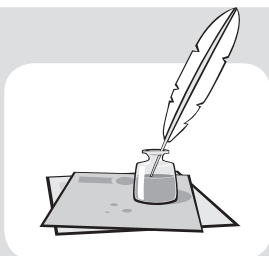
غمگین، اندوهگین، شرمگین

(۲۸) ین / ینه

اسم/صفت + ین ← صفت :

آهین، زرّین، زرّینه، رنگین، دروغین، نوین،

چوبین، چوبینه

تلفظ کدام یک از کلماتی که زیر آنها خط کشیده شده، درست است؟

الف) مُفاد / مفاد این نامه را به اطلاع همگان رساندم.

ب) دِماغ / دماغ بشر کنجایش خارق العاده ای دارد.

مُفاد (اسم مفعول از مصدر عربی افاده) به معنی آنچه از یک متن (یا...) برداشت می شود، به همین شکل صحیح است و تلفظ دیگر آن درست نیست.

کلمه دِماغ به معنی مغز با توجه به کاربرد آن در متن، به همین شکل درست است. دماغ عضوی از بدن است که هیچ تناسبی با جمله بالا ندارد؛ بنابراین، واژگانی چون مُفاد و دِماغ با توجه به معنی مستقل هر کدام، یک تلفظی هستند. اکنون به نمونه های دیگری توجه کنید.

تلفظِ درست	تلفظِ نادرست
پُر مخاطَب	پُر مخاطَب
تار و تَبُور	تار و تَبُور
جَل	جَل
خَلطِ مَبَث	خَلطِ مَبَث
ضُروری	ضُروری
کاؤش	کاؤش

خودآزمایی

(۱) واژه‌های زیر را از نظر ساختمان، مانند نمونه، تجزیه کنید.

ناتوانی، بی‌حوصلگی، نسنجیده، هنرآموزی، پرواربندان، دل‌بستگی، هم‌دردی، دانش‌آموزان، ستایشگری، دانشگاه.

مثال: ناتوانی (اسم) ← نا (پیشوند) + توان (بن مضارع) + ی (پسوند)

(۲) برخی از واژه‌های مشتق، بیش از یک وند دارند: ناهماهنگی، ناشکیبایی

پنج کلمه بنویسید که بیش از یک وند داشته باشند و وند آخر آنها «گی» باشد؛ مثل: بی‌پیرامگی.

پنج کلمه بنویسید که بیش از یک وند داشته باشند و وند آخر آنها «ا» باشد؛ مثل: ناشنوا.

(۳) دربارهٔ کاریکاتور زیر یک بند بنویسید.

(۴) با مراجعه به فرهنگ لغت بنویسید، کدام تلفظ درست است.

غَرَّه مشو، مُتَمِّم فعل، مُصَاحِب خوب، مُصَوِّت کوتاه، مُضَافٌ إِلَیْهِ

غَرَّه مشو، مُتَمِّم فعل، مُصَاحِب خوب، مصَوِّت کوتاه، مُضَافٌ إِلَیْهِ

بازگردانی، بازنویسی، بازآفرینی

به حکایت زیر توجه کنید :

شخصی شمشیری هندی برای کسی هدیه آورد و گفت : نوع این شمشیر هندی است، آن کس پرسید : شمشیر هندی چگونه شمشیری است؟ جواب داد : شمشیری است که به هر چه زنی آن را به دو نیم می‌کند. آن شخص گفت : آن را بر همین سنگ ایستاده آزمایش کنیم. آنگاه شمشیر را بیرون آورد و به سنگ زد. شمشیر از وسط شکست. مرد پرسید : مگر تو نگفتی این شمشیر چنان خاصیتی دارد که بر هر چه زنی آن را به دو نیم می‌کند. آن شخص جواب داد اگر چه شمشیر هندی بود، سنگ از او هندی‌تر بود!

نوشته بالا بازگردانی حکایتی از «مقالات شمس» است. اصل حکایت را با هم می‌خوانیم :
آن یکی به یکی شمشیر هندی آورد و گفت این شمشیر هندی است، گفت تیغ هندی چه باشد.
گفت : چنان باشد که بر هر چه زنی دو نیم کند. گفت : بر این سنگ که ایستاده‌ایم بیازماییم. شمشیر را برآورد و بر سنگ زد. شمشیر دو نیم شد. گفت که تو گفتی که شمشیر آن باشد به خاصیت که بر هر چه زنی دو نیم کند. گفت : اگر چه شمشیر هندی بود سنگ از او هندی‌تر بود.

(مقالات شمس، شمس تبریزی)

شما نیز در طول سال‌های تحصیل خود شعر و نثر پیشینیان یا اشعار معاصران را به نثر امروز بازگردانده‌اید.

از شکل حکایت و صورت بازگردانی شده آن درمی‌یابیم که :

۱) مضمون حکایت به خوبی منتقل شده است.

۲) برخی از کاربردهای دستور تاریخی با توجه به دستور زبان امروز، معادل سازی شده است: به یکی ← برای کسی   از او ← از آن

۳) به جای برخی از اصطلاحات دشوار یا کهنه، معادل هایی امروزی قرار داده شده است: تیغ ← شمشیر   برآورد ← بیرون آورد

به این کار «بازگردانی» گفته می شود. بازگردانی در واقع، امروزی کردن شعر یا اثر است. مقصود از امروزی کردن نوشته های قدیم آن است که محتوا و پیام را به زبانی ساده و قابل فهم مطرح کنیم. پس نباید به تلخیص، شرح و تحلیل و تفسیر نوشته پرداخت. از تعبیرهای زیبای متن در حدی که با ذوق و شیوه های مطلوب امروز سازگار باشد، نیز نباید چشم پوشید، مثلاً این شعر معروف نیما را می توان چنین بازگردانی کرد:

نازک آرای تن ساق گلی

که به جانش کِشتم

و به جان دادمش آب

ای دریغا به برم می شکند

«افسوس که تن ساق گلِ نازک آرای (اندیشه و افکار شاعرانه ام) که آن را با تمام وجود، پرورده ام در برابر چشمانم می شکند.»

برخی از اشعار یا نوشته ها چنان ساده و روان اند که هنگام بازگردانی به تغییر زیادی نیاز ندارد؛ مثلاً:

حافظ چه طرفه شاخ نباتی است کلک تو

۱	۲	۳
کش میوه دلپذیرتر از شهد و شکر است	۴	۵
۶	۷	

حافظ، کلک تو چه طرفه شاخ نباتی است که میوه اش دلپذیرتر از شهد و شکر است.

فَعَالِیَّت

داستانی از کلیله و دمنه را به دلخواه خود انتخاب و بازگردانی کنید.

اکنون حکایت شمشیر هندی را می‌توانیم با دادن شاخ و برگ «بازنویسی» کنیم :

هندی و هندی‌تر

روزی بود و روزگاری بود.

رهگذری از راهی می‌رفت. رسید به راسته دست‌فروشان که هر یک چیزی می‌فروختند.

فروشنده‌ای هم در دکه آهنگری ایستاده بود و شمشیرها بر در و دیوار آویخته بود و داد می‌زد :

— «شمشیر هندی دارم، تیغ هندی می‌فروشم، بیر و بیر دارم، شمشیر هندی اصل، تیغ هندی

بی‌بدل، آی پول حلال، آی صاحب معرفت، تیغ هندی بیر تا بهترین شمشیرهای عالم را داشته باشی...»

رهگذر با خود گفت : «در خانه همه چیز دارم و شمشیر ندارم. شاید روزی احتیاج پیدا شود و

این‌طور که این مرد تعریف می‌کند باید تیغ هندی از همه بهتر باشد. ما که می‌خریم بگذار شمشیر هندی

بخریم.»

پیش رفت و پرسید : «شمشیر هندی چه جور چیزی است؟»

فروشنده گفت : «همین که گفتند تیغ هندی باید قدری دورتر بایستی، چرا که شمشیر هندی نیز

است، تند است، تاب داده و آب داده است، برنده است، درنده است، و چیزی تیزتر از آن در عالم نیست.»

رهگذر مایل شد و پرسید : «حالا از کجا معلوم که آنها تیغ هندی باشد؟»

فروشنده گفت : «عجب حرفی می‌زنی برادر، چشم‌بندی که نیست، درخت را از میوه‌اش

می‌شناسند و تیغ هندی را از کارش. خاصیت شمشیر هندی این است که بر هر چه بزنی آن را دونیم

می‌کند، فیل از هندوستان بیار، کرگدن از افریقا بیار، دیوسفید از توران زمین، سنگ سیاه از دماوند،

شمشیر هندی با یک اشاره همه چیز را دونیم می‌کند.»

رهگذر یکی از شمشیرها را خرید و خوش حال و بانشاط گفت : «حالا می‌خواهم امتحان کنم.»

قلوه‌سنگی جلو پایش افتاده بود، پرسید : «می‌شود با این آزمایش کرد؟»

فروشنده گفت : «شمشیر مال تو است و دست مال تو، چرا که نشود؟»

رهگذر شمشیرش را بالا برد و چنان بر قلوه‌سنگ فرود آورد که شمشیر به دونیم شد. اعتراض کنان

گفت : «مگر تو نگفتی که شمشیر هندی همه چیز را به دونیم می‌کند، پس چرا حالا خود شمشیر به دو

نیم شد؛ شاید که این شمشیر هندی نبود!»

فروشنده گفت: «چرا، بود، ولی بعضی چیزها از بعضی چیزها چیزتر است، اگر چه شمشیر هندی بود ولی این سنگ از او هندی تر بود!»^۱

شما نیز می‌توانید حکایت ذکر شده را به گونه‌های دیگری بازنویسی کنید.

با دقت در بازنویسی داستان «شمشیر هندی» درمی‌یابیم که

— زبان نوشته، امروزی و ساده و قابل فهم است.

— داستان به کمک توصیف چهره‌ها، صحنه‌ها و حالات، پرورده شده است.

— رویدادها بازسازی شده و تجسم یافته‌اند.

— پیام‌های اصیل و انسانی حکایت حفظ شده است.

در این بازنویسی یکی از متون مهم ادب فارسی بازنویسی شده است. دقت کنید که مآخذ دقیق متن بازنوشته حتماً ذکر شود و در صورت امکان آن را به طور مختصر معرفی نماییم.

با رعایت این توصیه‌ها می‌توانید متون ادبی گذشته را که زبانشان اندکی دشوار یا نامأنوس است، به زبان معیار امروز درآورید. ساده کردن و گسترش دادن این متون، تمرین مؤثری برای نویسندگی است. بسیاری از نویسندگان و هنرمندان در سراسر جهان شاهکارهای ادبیات ملی خود را در قالب‌های امروزی چون نمایشنامه، فیلم‌نامه، داستان کوتاه، رمان و... به زبان و بیانی درخور ذوق و طبع مردم امروز درآورده‌اند.^۲

۱- اصل موضوع، مهدی آذر یزدی، انتشارات اشراقی، ص ۲۷.

۲- برای آشنایی با نمونه‌هایی از بازنویسی، به آثار زیر مراجعه کنید.

□ قصه‌های خوب برای بچه‌های خوب، مهدی آذر یزدی، ۱۰ جلد، امیرکبیر

□ داستان باستان. احسان یارشاطر (بازنویسی داستان‌های شاهنامه) بنگاه ترجمه و نشر کتاب

□ داستان‌های دل‌انگیز ادب فارسی، دکتر زهرا خانلری، انتشارات توس

□ داستان‌های عیاری در ادب فارسی، اقبال یغمایی

□ فیل در خانه تاریک، ناصر ایرانی

□ حقیقت و مرد دانا، بهرام بیضایی، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

□ افسانه‌ها، صبحی مهدی، امیرکبیر

باز آفرینی آن است که هنرمند با الهام گرفتن از اثر کهن، دست به آفرینشی دوباره بزند و اثر اولیه را به گونه ای دیگر بیافریند؛ در واقع، اثر جدید، دقیقاً همان اثر اولیه نیست بلکه تنها رگه هایی از اثر اولیه در آن دیده می شود.

پایه و اساس بازآفرینی، تخیل است و اثر بازآفریده، اثری است مستقل، تازه و بدیع. در بازآفرینی می توانیم از هر زاویه ای که بخواهیم وارد شویم و ساختمان اثر را به کلی درهم ریزیم. تفاوت بازنویسی و بازآفرینی نیز در همین نکته است.

یکی از داستان هایی که تاکنون بارها بازآفرینی شده، داستان آرش کمان گیر است. در داستان های باستانی، گفته شده است که میان ایران و توران سال های دراز جنگ بود. یک بار افراسیاب تورانی به ایران تاخت و از جیحون گذشت. او خاک ایران را زیر ستم ستوران لگدکوب کرد و تا مازندران پیش راند. منوچهر، پادشاه ایران، در برابر دشمن پایداری کرد. اما دشمن سرسخت بود و سپاهش بی شمار. ایرانیان از پیروزی ناامید گشتند و از تنگ شکست اندوهگین شدند.

روزگاری به سختی گذشت. چاره ای جز بردباری نبود. سپاه توران نیز از درنگ بسیار و کمیابی توشه به ستوه آمد*. افراسیاب به ناچار دل برآستی نهاد و راه سازش پیش گرفت.

سرانجام بر آن نهادند* که پهلوانی ایرانی، تیری به سوی خاور رها کند؛ هر جا که تیر فرود آید، آنجا مرز ایران و توران شناخته شود. از آن پس، چشم امید ایرانیان به این تیر دوخته شد. همه می اندیشیدند هر چه تیر دورتر رود، خاک ایران پهناورتر می گردد.

آرش که پهلوانی بیر بود و در همه سپاه ایران به تیراندازی نامور، برای انداختن چنین تیری گام پیش نهاد؛ پس برهنه گشت، تن نیرومند خود را به سپاهیان نمود و گفت:

به تن من بنگرید؛ بیماری ای در آن نیست؛ از همه عیب ها پاک است اما می دانم که چون تیر را از کمان رها کنم، همه نیرویم با این تیر از تنم بیرون خواهد رفت و جانم فدای ایران خواهد شد. آنگاه آرش تیر و کمان را برداشت و بر کوه البرز برآمد و به نیروی ایمان، تیر را از کمان رها کرد و خود بی جان بر زمین افتاد.

در داستان چنین گفته اند که تیر از بامداد تا نیمروز روز دیگر در پرواز بود و از کوه و دره و دشت می گذشت؛ تا در کنار رود جیحون بر ساقه درخت گردویی نشست. آنجا را از آن پس مرز ایران

و توران قرار دادند.

اکنون بخشی از بازآفرینی این داستان را به قلم بهرام بیضایی با هم می‌خوانیم:

«واو-آرش ستوریان-در اندیشه‌ای دراز بود. پیشانی پرچین، به سر بریده‌ی دور چشم دوخته.

آنک بر طبل‌ها می‌کوبند و در کرناها غریو می‌دمند. بر خاک ریز بلند آتشی می‌افروزند بزرگ و شهبازی را پرواز می‌دهند. اینک مردان، مردان ایران به فریاد، با بلندترین فریاد می‌گویند: ای آرش پیش برو؛ به سوی تورانیان-که گروهشان به گروه دیوان می‌ماند-و به ایشان بگوی که تو تیرخواهی انداخت. تا هر کجا که تیر تو برود، تا همانجا از آن ایران است. تا هر کجا تیر تو برود ای آرش. واو-آرش-پیش رفت، و به سوی تورانیان رفت که گروهشان به گروه دیوان می‌مانست.

البرز-آن بلندپنهان شده در ابرها-ابرها را به کناری زد. در پای خود-او-آرش را

دید: این کیست که به سوی من می‌آید و کمانی بلند و تیری با پر سیم‌رخ دارد؟

نگاه او به پریشانی و گام‌های بی‌واهمه از هر چیز؟ البرز چنین می‌گفت و آرش چنین می‌رفت.

او-آرش-کمانش را به ابرها تکیه داد: مادرم زمین، این تیر آرش است که آرش مردی رمه‌دار

بود و مهر به او دلی آتشین داده بود و او تا بود هرگز کمان نداشت و تیری رها نکرد. نه موری آزد، نه

دامی آراست.

زمین بالا رفت و آسمان فرود آمد و آرش پای بر زمین، سر بر آسمان، تیر بر کمان نهاد. او

-آرش آدمی-پا بر زمین استوار کرد و مهر-که برگردونه خورشید می‌گذشت-از گاه خود بسی

بالا رفت تا زیر پای آرش رسید. آرش کمان راست‌تر گرفت، با چهل اندام. او زه کشید و ابرها به

جنبش درآمدند. او-آرش آدمی-زه را با نیروی تمام کشید و خروش بادهای برخاست. واو، آرش،

فرزند زمین، زه را با نیروی دل کشید و آذرخش تند پدید آمد. کمان آرش خم شد و باز خم‌تر شد و

در دریا خیزابه‌ها بلند. کمان آرش خمیده‌تر شد و باز خم‌تر شد و زمین را لرزش سخت و نعره از دل

البرز برخاسته بود و خورشید تندرو از رفتار باز ایستاده و هفت آسمان زیر زیر شده و گردون به سرخی

سرخ‌ترین شراب گشته، ابرها شکافته، رودها از راه خود بازگشته. وین آذرخش چند، آذرخش

چند. البرز می‌گوید: من چگونه توانستم او را بر دوش خود نگه دارم و زبان او شعله‌های آتش بود

و خروش از کیهانیان برخاست؛ چه بر بلندترین بلندی‌ها آرش دگر نبود و تیر او بر دورترین دوری‌ها

می‌رفت و ابرها را خروشی چند، غریبی چند و خورشید پنهان، و آسمان ناپدید و مردان نعره‌هاشان سهم: آرش باز خواهد گشت، آرش باز خواهد گشت. و آن تیر که به بلند نیزه‌ای بود - نیزه‌ای که خود بسیار بلند باشد - و از آن آرش بود، همچنان می‌رفت و باده‌ها می‌رفتند تا مگرش بازیابند. از سه کوه بلند گذشت که سر به دامن دریا داشتند. از هفت دشت پهناور که رمه در آنها فراوان بود. از چند و اند رود و پنج دریا، که کرانه‌هاشان پیدا نبود، و از هر دریا تا دیگری باز دریایی؛ و بر دریا خیزابه‌ها پدید و سه بار خورشید فرو رفت و باز بالا آمد و سه بار طوفان در گرفت، و باز آرام شد و سه روز مردان در پای البرز - آن بلند پایه هفت آسمان - بودند، تا آرش - فرزند زمین - باز گردد، و او باز نگشت. و تیر می‌رفت و باد از بی‌او چندان سوار دشمن و دوست که در پس آن می‌رفتند، در مرز پیشین از آن باز ماندند. کنار بردختی تک؛ سترگ و ستبر و سال دار و سایه دار.

روز از بی‌روز و شب از پس شب؛ و هر کس از آن می‌گفت؛ پدر با پسر، برادر با برادر. خورشید به آسمان و زمین روشنی می‌بخشد و در سپیده دمان زیباست. ابرها باران به نر می‌بارند. دشت‌ها سبزند. گزندی نیست.

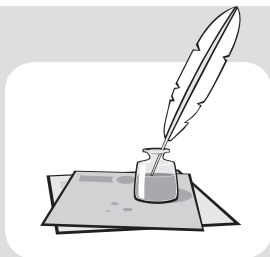
و من مردمی را می‌شناسم که هنوز می‌گویند: آرش باز خواهد گشت.

آرش در متن باز آفریده شبان است نه پهلوان و کار او ستوربانی است. او در پایان نمی‌میرد بلکه زنده می‌ماند و به اعتقاد گروهی از مردم، هنوز هم زنده است. زبان اثر باز آفریده رازآمیز و بیان آن کاملاً ادبی است. در مجموع، میان آرش کمان‌گیر و آرش ستوربان تفاوت بسیار است.

فعالیت

فکر کنید و درباره تفاوت‌های بازآفرینی و بازنویسی با دوستانتان گفت‌وگو نمایید.

بیاموزیم

فرایندهای واجی

کلمات زیر را تلفظ کنید.

قند شکن، برف‌فاد، انبار، زودتر

این کلمات را چنین تلفظ می‌کنیم: قن شکن، برف‌فاد، انبار، زودتر. چرا صورت گفتاری این کلمات با صورت نوشتاری آنها معادل نیست؟ برای مثال در کلمه قند شکن حرف «د» نوشته می‌شود اما واج /د/ به تلفظ نمی‌آید.

این اختلاف تلفظ به دلیل ویژگی‌های آوایی زبان است و در طول زمان اتفاق می‌افتد. این دگرگونی‌ها را «فرایندهای واجی» می‌نامند. حال می‌توانید علت دو تلفظی‌های زبان را به کمک این قانون دریابید. فرایندهای واجی در همه زبان‌ها اتفاق می‌افتد.

این فرایندها در اشکال: «کاهش»، «افزایش»، «بدال» و «ادغام» پدید می آیند. در «بیاموزیم» های بعد با فرایندهای واجی بیشتر آشنا خواهید شد.

خودآزمایی

- ۱) حکایت کوتاهی از گلستان سعدی را انتخاب کرده، یک بار بازنویسی و بار دیگر بازآفرینی کنید.
- ۲) با کمک فعل ساده مصدرهای زیر، فعل پیشوندی بسازید. آن گاه تفاوت تعداد اجزای آنها را در دو کاربرد نشان دهید.

داشتن، انگیختن، رسیدن، بردن، ماندن، کشیدن، خواستن

- ۳) پنج واژه دیگر در زبان فارسی معاصر بیابید که صورت ملفوظ و مکتوب آنها متفاوت باشد.